АРХІТЕКТУРНІ ТРАКТАТИ В ПОЛЬЩІ НОВОГО ЧАСУ

Єжи Ковальчик

Архітектура Нового часу – на відміну від середньовічної – базувалася на теорії, яка спричинила її розвиток від ремесла до мистецтва, від ars vulgaris до ars liberalis [1]. Це була заслуга італійських гуманістів періоду кватроченто, передовсім Леона Баттіста Альберті, автора першого трактату нових часів «De re aedificatoria» [2], написаного близько 1450 року. Л. Альберті спирався на античну традицію, на твори Вітрувія, зокрема «De architectura libri decem» [3] (I ст. н. е.). Щоправда, трактат Вітрувія був відомий ще в середньовіччі, але тогочасні архітектори цікавилися виключно практичними будівельними порадами, а не представленою у ньому філософією архітектури. З цього тексту, заново відкритого флорентійським гуманістом Поджіо Браччіоліні в 1414 році, часто робили копії. Один із кодексів Вітрувія, написаний у колі Л. Альберті, потрапив до монастиря праведних ксьондзів-каноніків у Тшемешні, де 1465 року був скопійований братом Яном Кропидлом. Протогуманістичний осередок у Тшемешні біля Гнєзна одним із перших у Польщі зацікавився трактатом Вітрувія [4].

Твори Л. Альберті й Вітрувія, вперше надруковані в 1485 і 1486 роках, не містили ілюстраційного матеріалу, що зменшувало їхній вплив на архітекторів. Видавці й коментатори Вітрувія лише на початку XVI ст. почали пропонувати ілюстровані видання. Першим був Фра Джіокондо (Венеція, 1511). Серед інших вирізнялися видання з коментарями Кесаре Кесаріано (Комо, 1521), а також Даніеле Барбаро (Венеція, 1556).

Майже всі італійські теоретики після Л. Альберті створювали свої трактати з ілюстраціями, але більшість з них залишилася в рукописах. Першим опублікованим трактатом нового часу з ілюстраціями був твір Себастьяна Серліо з Болоньї – «Regole generali di architettura» [5] (Венеція, 1537); це була IV книга запланованого семитомного трактату. Вона започаткувала новий тип видань – трактатів-зразків. С. Серліо – на відміну від Вітрувія та Л. Альберті – не прагнув охопити всієї архітектурної науки. Він обмежився незначною кількістю положень, присвячених філософії та естетиці архітектури, не зачіпаючи будівельного матеріалознавства й технології. Найістотнішою частиною трактату були ілюстрації, що репрезентували інвентаризацію давніх будівель, реалізації видатних сучасних авторові архітекторів, а також його власні реалізації, проекти чи ідеальні зразки. Одним словом «архітектура в образах». Твір болонця, поєднавши теорію з практикою, був своєрідним симбіозом середньовічного збірника взірців для архітекторів (musterbuch) і гуманістичного трактату. Ще далі шляхом редукції тексту на користь ілюстрацій пішов С. Серліо в «Extraordinario libro» (Lyon, 1551) – книжці, присвяченій порталам і брамам. По суті це вже був альбом з ілюстраціями-зразками. Такого типу видання призначалися не лише для архітекторів-проектантів, а й для тих, хто замовляє проекти. Замовники могли обрати зразок, який їм сподобався [6].

Для пізнання архітектурної культури у давній Польщі важливо розрізняти, де, коли і які книжки про архітектуру купувалися; в яких колах розповсюджувалися; як мандрували з рук до рук; які записи залишали уважні читачі на полях фоліантів; яке, зрештою, було втілення ідеальних зразків в архітектурних реалізаціях.

Поляки купували трактати переважно за кордоном або у архітекторів, які приїздили до Польщі. Так, королевич Зигмунт придбав у 1501 році picturae aedificiorum (ілюстрований рукопис) у якогось італійця (можливо, архітектора Франциска Флорентійця) під час перебування в Угорщині [7]. Ян Івенський із Томіц (підкоморій м. Каліш) привіз 1559 року з Італії дві скрині книжок, серед яких був також трактат Вітрувія [8]. Наявні в XVI ст. у Польщі книгарні ще не замовляли творів з теорії архітектури.

Архітектурні трактати в XVI ст. містилися в польських книгозбірнях і стали одним із

виявів ренесансної культури країни. Так само було і в XVII ст., коли під час закордонних поїздок купували поповнення для бібліотек. У 1648 році Войцех Ґриґліцький (пізніше – професор Замойської академії), перебуваючи в Італії, купив трактат Вінцензо Скамоззі «L'idea dell'architettura universale» (1615) і подарував його бібліотеці Польського притулку в Римі із відповідним дарчим написом і датою. Цей екземпляр позичив архітектор Августин Вінцентій Лоцці, але не повернув його до бібліотеки, а привіз до Польщі. Той же А. Лоцці придбав, уже за гроші, п'ять книжок, оправлених в одну палітурку, трактату С. Серліо (венеціанське видання 1551 року), засвідчивши цей факт власним підписом та вказавши ціну книжки (обидва примірники містяться в бібліотеці Варшавського університету) [9].

Книжки про архітектуру були в бібліотеках королів, магнатів, багатшої шляхти, у книгозбірнях навчальних закладів і монастирів, а часом також – міського патриціату.

З бібліотеки Зигмунта Августа збереглися трактати Вітрувія та Л. Альберті в гарних оправах із суперекслібрисами [10]. Книгозбірня Яна III Собеського відома за інвентарем, укладеним 1689 року; у ній переважали мілітарні трактати і твори про мистецтво садівництва, а також альбоми з видами палаців Риму, Неаполя, Версаля. Майже повністю вціліла бібліотека короля Станіслава Августа Понятовського, дуже багата на трактати, альбоми, літографії, що нині містяться у Відділі літографій бібліотеки Варшавського університету. Варто додати, що альбомів із літографіями Піранесі цей меценат мистецтва мав кілька десятків томів.

Прикладом магнатської бібліотеки може слугувати книгозбірня родини Опалінських. Вони збирали трактати і збірники зразків уже в кінці XVI ст. у зв'язку з пожвавленою фундаторською діяльністю й особливою любов'ю усієї родини до архітектури. Власністю Анджея Опалінського, великого коронного маршалка (помер 1593 року) була скриня, оздоблена його суперекслібрисом, із трактатами Л. Альберті, Катані й С. Серліо. Упродовж усього XVII ст. залишалася в Опалінських, містила також підпис «ZH Opalińska». Дамою, котра так охоче ставила своє прізвище на вчених книжках, була Зофія-Ганна з Чарнковських Опалінська (померла 1701 року), дружина Яна Кароля, познанського кашт еляна. Відомі також інші архітектурні трактати з підписами тієї самої Опалінської (два екземпляри Вітрувія 1567 і 1643 років) [11]. З інвентаря і збережених примірників знаємо про багату бібліотеку Луки Опалінського, коронного гофмейстера, архітектора-аматора, автора першого польського трактату про світську архітектуру під назвою «Коротке будівельне вчення» (1659) [12]. Його брат Кшиштоф не розлучався з трактатами навіть у подорожах [13]. Багатими на книжки про архітектуру були бібліотеки Лещинських (цікаве зібрання мав у Баранові белзький воєвода, меценат і письменник Рафал) [14]; Радзивіллів у Несвіжі та Біржах [15]; Замойських у Замості [16]; Любомирських у Висничі [17]. У XVIII ст. найбагатшу архітектурну бібліотеку, безперечно, мав Станіслав Костка Потоцький у Вільянові, завдяки своїм мистецьким і науковим зацікавленням архітектурою [18].

Серед костьольних достойників у кінці XVI ст. бібліофільськими схильностями вирізнявся Ян Понентовський, Градиський абат (Градиськ на Моравах), який своє зібрання літографій і книжки, гарно оправлені суперекслібрисами, передав 1592 року Краківській академії [19]. Прикладів можна навести більше, але згадаємо тільки Войцеха Мелінського, абата з Тшемешна, який залишив знаки свого уважного читання на полях трактату Вітрувія з коментарями Даніеле Барбаро (Курницька бібліотека) [20].

Серед міщанських книгозбірень, беручи до уваги кількість збережених і названих в інвентарях XVI–XVII ст. трактатів про теорію архітектури, першість посідають Гданськ і Торунь. Скромнішими з цього погляду є бібліотеки міщан у Кракові, Познані чи Львові. Високий рівень культури торунського міщанства в XVII ст. презентувала родина Мохінгерів, що володіла поважною бібліотекою, в якій були італійські трактати про цивільну архітектуру (Вітрувій-Рівій, Себастьяно Серліо) і книжки з мілітарної архітектури (Джіакомо Лантері, Джіованні Баттіста, Карло Теті) [21].

У бібліотеках єзуїтських і піярських колегій містилися трактати, оскільки вони були потрібні для вивчення елементів цивільної і мілітарної архітектури. Так само було у Краківській і Замойській академії, а також у гімназіях – гданській і торунській. Книги потрапляли до бібліотек як дари. Найбільшу кількість трактатів зібрала бібліотека Краківської академії, завдяки заповітам професорів (зокрема, Яна Брожека, засновника Кафедри фортифікації та геодезії) або інших осіб (абат Ю. Понентовський, архітектор К. Мєрошевський).

Міська бібліотека у Гданську, завдяки заповітові італійського гуманіста Джіованні Баттісто Боніфаціо д'Оріо, успадкувала в 1596 році багато творів, у тому числі й про архітектуру, і протягом наступних двох століть була суттєво поповнена дарами багатих патриціїв.

До монастирських бібліотек почали досить рано надходити у дар трактати від світських і духовних осіб. О. Францишек з Остшешова, проповідник монастиря бернардинів у Сокалі початку XVII ст., отримав від якогось Луки Серні примірник трактату Петро Катані «I Quattro primi libri di architettura» (1554), який згодом подарував монастиреві [22]. Багато ченців займалося архітектурним проектуванням або наглядом, особливо єзуїти, які збирали, а потім передавали книжки монастирю. До бібліотеки капуцинів у Варшаві потрапило усе зібрання книжок видатного архітектора Тильмана з Гамерена, який заповів його монастирю (помер 1706 року) [23].

Найбільше книжки про архітектуру було представлено у бібліотеках архітекторів, що цілком зрозуміло. Перша, відома з інвентарного перепису, бібліотека архітетора Яна Шимона Вольфа походить з 1636 року [24] Збереглися примірники, які належали архітекторам, що працювали раніше, зокрема Янові Оттавіано Манчіні. Поважний вигляд мала бібліотека Кшиштофа Мєрошевського, інженера й математика, в якій містилося 30 трактатів про цивільну архітектуру [25]. Завдяки історичним дослідженням була відтворена також багата книгозбірня Тильмана з Гамерена (розподілена нині по кількох варшавських бібліотеках), а також велика бібліотека чудового інженера й архітектора Яна де Вітте (яка зберігається в Ланцуті) [26]. Деякі власники залишали помітки й малюнки на полях книжок, як, наприклад, Я. Манчіні на примірнику С. Серліо [27]. Життя книжок було довгим і плідним також завдяки тому, що архітектори обмінювалися виданнями, передавали їх молодшим колегам. Такі переміщення є водночас доказом професійних контактів між ними. Промовистим прикладом-ілюстрацією цього явища, є примірник трактату Андре Палладіо – «L'architettura… divisa in Quattro libri» (Венеція, 1642), який зараз зберігається у фондах бібліотеки Варшавського університету. Напис на титульному аркуші докладно інформує, що твір передавали один одному варшавські архітектори у другій половині XVII ст. Від архітектора і вченого Тіто Лівіо Бураттіні книгу отримав у подарунок Антоніо Аффаіта, згодом вона опинилася в Юзефа Шимона Белотті, який відпродав її Тильману з Гамерена [28]. Часом книжки потрапляли до архітекторів від замовників проектів. У інвентарі бібліотеки Яна Шимона Вольфа, інженера князя Януша Вишневецького, володаря Збаража і Вишневця, вказуються під 1636 роком книжки, позичені від князя, зокрема, трактат В. Скамоцці [29]. Також у бібліотеці Тильмана з Гамерена були книжки, позичені від власників. До нього від варшавського кашеляна Адама Париса потрапив примірник книги VII трактату С. Серліо, напевно, із вказівками стосовно проекту палацу. Варто додати, що Адам Парис успадкував (невідомо як) примірник, який належав колись, судячи з герба і клейнодів на суперекслібрисі, єпископу Войцеху Барановському [30].

Дослідження походження трактатів дозволяють говорити про залежність архітектора від мецената у виборі зразка для реалізації або у загальних настановах під час проектування. Так, на ілюстраціях зустрічаємо рукописні нотатки замовника, наприклад: ця має бути, або – цей мені подобається [31]. Також часто читаємо у давніх угодах з архітекторами, що вони мають виконати витвір відповідно до поданого малюнка. Ті малюнки – власне, ілюстрації з трактатів і збірників зразків, які мали у своєму розпорядженні замовники.

Для практики значення трактатів і збірників зразків було величезне. Найдокладніші відомості про рецепцію зразків маємо стосовно багато ілюстрованого трактату Себастьяна Серліо, який видавався протягом 1537–1575 років [32]. Дослідження мистецтвознавцями процесу засвоєння архітектурних зразків принесли у повоєнний період багато цікавих спостережень не лише про італійські, а й голландські, французькі, німецькі й англійські трактати. Порівняння зразків з їхніми втіленнями свідчить, що це не було рабське наслідування чужих ідей. Найскромніші, навіть цехові каменярі, запроваджували зміни до запозичуваного взірця. Нерідко також відбувалося поєднання двох або трьох зразків, внаслідок чого отримували нову композицію. Прикладів можна навести багато. Достатньо принаймні проаналізувати архітектурну форму ренесансно-манеристичної перебудови познанської ратуші, здійсненої в 1550–1560 роках Джованні Баттісто Квадро на основі зразків, узятих із трактату С. Серліо [33]. Також помічаємо різниці у двох бічних вівтарях у поєзуїтському костьолі в Познані у випадку, здавалося б, докладного наслідування зразка архітектором Францишеком А. Козьмінським із книги Андре Поззо «Perspectiva pictorum et architectorum» (т. II. 1700) [34]. Зразки Вредемана ді Вріеса послужили творецеві кам'яниць Миколая і Кшиштофа Пшибилів у Казимежу Дольному для оформлення багатих, гребінчастих аттик [35]. Використання закордонних ідей не позбавило рис оригінальності й органічності цікаві об'єкти міщанської архітектури періоду манеризму і контрреформації. Публіковані зразки, починаючи з середини XVI ст., відіграли важливу роль у формуванні польської архітектури: світської, сакральної та оборонної, – починаючи від форми найменшої архітектурної деталі, такої як профілі балок, закінчуючи просторовими композиціями – плануваннями міст (найкращим прикладом є Замость) [36]. Практично всі архітектори й цехові будівничі, що діяли у нові часи в Польщі, зверталися до трактатів, збірників зразків, альбомів, які були для них посібниками й джерелом натхнення під час проектування. Видатні архітектори творчо розвивали запозичувані зразки, про що можуть свідчити твори багатьох майстрів, зокрема Тильмана з Гамерена, який охоче використовував італійські та французькі видання [37]. Розповсюдження трактатів викликало піднесення архітектурної культури в Польщі. Уже в XVII ст. польські пошановувачі мистецтва не обмежувалися пропонуванням ідей архітекторові, а й самі, послуговуючись трактатами, надавали своїм концепціям архітектурної форми. Не рідкістю був у Польщі тип магната архітектора-аматора, варто згадати хоча б з XVII ст.: Станіслава Вітковського, Луку і Кшиштофа Опалінських, Адама Конажевського, врешті, Яна III Собеського. У наступному столітті було багато чудових аматорів із Августом Мошинським і Станіславом Косткою Потоцьким на чолі.

Роль трактатів дуже зросла, коли знання архітектурних законів і проектного рисунка стали обов'язковими у мистецьких цехах і увійшли до програм навчання магнатської і шляхетської молоді. У цеховій освіті нові програми майстрового навчання мулярів, каменярів, столярів, які запроваджувалися вже в кінці XVI ст., вимагали від підмайстрів уміння креслення проектного рисунка на задану тему на підставі трактатів і збірників зразків. Навіть найскромніший підмайстер, який працював над заданим твором, не робив докладної копії, а намагався перекомпонувати запропонований старшими по цеху зразок, пристосовуючи його до польської традиції. Аналіз краківських проектних рисунків XVII–XVIII ст. засвідчив важливу роль трактатів, передовсім італійських, як джерел зразкових проектів порталів, димоходів, колон, сходів і цілих палаців та перспективних рисунків [38].

Вступні відомості про цивільну архітектуру з середини XVII ст. увійшли до програми навчання в єзуїтських колегіях, потім у піярських (школах загальної освіти для шляхти). З навчальною метою професори-єзуїти писали підручники з архітектури, що містили перш за все відомості про закони зодчества. Перший такий підручник з теорії світської і сакральної архітектури під назвою «Callitectonicorum seu de pulchro architecturae sacre et civilis compendio»

(Познань, 1678) написав ксьондз, єзуїт Бартоломій Натанел Вонсовський. Особлива активність у створенні підручників з архітектурної справи спостерігалася після 1740 року, у зв'язку з реформою єзуїтських шкіл. Також в індивідуальному навчанні повсюдно послуговувалися трактатами. Магнатська молодь брала уроки з основ військової та цивільної архітектури в архітекторів, інженерів чи математиків у Польщі, а також під час закордонних подорожей. Учні копіювали під наглядом учителів різні трактати, передусім ті, що стосувалися військової архітектури, і бережно зберігали їх протягом усього життя (Томаш Замойський, Александр Любомирський). Але й учителі робили копії власних підручників для польських учнів [39]. Обґрунтованою була думка французького мандрівника Губерта Вутріна про те, що польські магнати, «бодай трохи освічені, знають теорію архітектури, втім, – додано при цьому ущипливо, – мистецтво Вітрувія засвоїли вони лише теоретично» [40].

У період ренесансу й манеризму величезну роль відіграли італійські трактати. Про знання основ італійської літератури з теорії архітектури свідчать численні примірники, збережені в польських бібліотеках. Пошуки по архівах італійських трактатів, виданих до кінця XVIII ст., засвідчили наявність твору Вітрувія – 13 примірників, трактату Л. Альберті – 13, С. Серліо – 36, П. Катані – 7, Вігноля – 20, А. Палладіо – 20, В. Скамоцці – 12. Можна припустити, що таких примірників було значно більше [41], але потрібно зважати на нищення і воєнні грабунки, характерні для Польщі з середини XVII ст.

У кінці XVI ст. італійські видання почали зазнавати конкуренції з боку нідерландських, зокрема, творів манериста Яна Вредемана де Вріеса. Територією посиленої інфільтрації нідерландських зразків був Гданськ, але вони потрапляли і вглиб країни, до Любліна, Львова, Кракова [42]. Послуговувалися ними також італійські муляри, які працювали у Польщі, наприклад, Якуб Балін під час перебудови костьолу в Казимежі Дольному і костьолу бернардинів у Любліні.

У XVII ст. в Польщі настав період поступового спаду авторитету Вітрувія на користь трактатів нового часу, особливо, В. Скамоцці. Виразно це спостерігаємо в трактаті Вонсовського. Лідерство Скамоцці серед інших італійських теоретиків знайшло підтвердження в Польщі у творчості Тильмана з Гамерена. Зв'язки В. Скамоцці з Польщею були особливими, оскільки він відвідав країну в 1592 році, і, що важливіше, опублікував у своєму трактаті проект напівоборонного палацу в Збаражі. Цей проект замовив Кшиштоф Збараський, великий коронний конюший, під час перебування у Венеції 1612 року [43]. Італійські трактати і збірники зразків найміцніше вкорінилися в цеховому середовищі, про що свідчать вироби мулярів і каменярів краківського цеху. Вивчення законів і форм класичної архітектури базувалося на творах Вігноля, С. Серліо і А. Палладіо. Певний вплив мали майстри італійського походження. Ситуація частково змінилася лише у XVIII ст., коли у цеховому середовищі поширилися французькі й німецькі підручники. У єзуїтських колегіях велику роль відіграв – окрім польських трактатів – твір німецького математика Хрістіана Вольфа «Elementa architecturae civilis» (1713–1715).

Французькі трактати, що рідко траплялися в польських бібліотеках у першій половині XVII ст., в його другій половині почали успішно конкурувати з італійськими, а в першій половині XVIII ст. – вже мали рішучу перевагу. Ці зміни прекрасно ілюструють бібліотеки трьох архітекторів, які працювали в Польщі: Яна Шимона Вольфа, Тильмана з Гамерена і Яна Кшиштофа Кнеффеля. У бібліотеці Я. Вольфа в 1636 році французьких авторів репрезентував лише твір Жака Перре «Des fortifications et artifices, architecture et perspective» (1601), тоді як італійських трактатів про цивільну й військову архітектуру там було дев'ять [44]. У книгозбірні Тильмана пропорції між італійськими і французькими творами виразно змінюються на користь французьких; італійські твори надихали його переважно у сфері сакральної архітектури, а французькі (особливо зразки Ле Потра) – у палацовій архітектурі [45]. В інвентарі бібліотеки Яна Кшиштофа Кнеффеля від 1735 року фіксуємо майже виключно французькі

прізвища авторів трактатів і збірників зразків: Мансар, Ле Брюн, Берен, Бофран, Булль, Ле Потр, Перро, Бльондель, Де Котт, Габріель [46]. Важко назвати більш промовистий документ про велику роль французьких публікацій у період пізнього бароко і рококо. Подібна зміна позначилася також на бібліотеках любителів мистецтва. Це можна прослідкувати на основі інвентарів книгозбірень власників майорату Замойських; так, бібліотека власника майорату Томаша Антонія приблизно від 1750 року містила переважно зібрання французьких творів [47].

Французькі зразки були поширені у зв'язку з модою у світському і двірському мистецтві [48].Замовлення польських магнатів неодноразово були реалізовані французькими митцями у Парижі. Провідний французький архітектор і декоратор Жюст-Орель Мезоньє запроектував і здійснив у Парижі повне оздоблення салонів, а також панелей і плафонів до палацу Чарторийських у Пулавах (близько 1734); до палацу Бєлінських у Варшаві (1736). Проекти для Польщі митець опублікував у альбомі, що нараховував 114 літографій [49].

У сакральному мистецтві періоду рококо лишалися актуальними італійські взірці: Гварімо Гваріні (1686, 1737) [50] й Анреа Поззо (т. I, 1693, т. II, 1700). Зразки А. Поззо відіграли значну роль в ілюзіоністичному настінному малярстві архітектурної тематики (т. зв. quadratura) [51]. Слід вказати на значну роль південнонімецьких, авсбурзьких зразків, особливо для малої архітектури (вівтарі).

Французькі збірники зразків і трактати відіграли також істотну роль у період Просвітництва. З Парижа привозили і вивчали альбоми таких авторів, як Ж. Ф. Бльондель, Ж. Х. Делафосс, Ж. Ф. Нефорж або М. Ж. Пеєр, твір якого, виданий 1765 року, мав велике значення для формування авангардної течії в польській архітектурі. Відомі також французькі публікації, що пропагували архітектуру давньої Греції та Єгипту (Д. Леруа, А. К. Де Каєлус), китайські мотиви (Ж. Л. Ле Руж). У Польщі звернули увагу і на готичну архітектуру, завдяки теоретичному трактатові М. А. Лож'є, а також альбомному виданню Моратів про французьку архітектуру [52].

Під кінець XVIII ст. публікації італійських авторів повернули своє колишнє значення серед польських меценатів. Твір А. Палладіо переживає такий ренесанс популярності, що можна говорити про неопалладіанську течію в країні. Про це свідчать не лише фасади костьолів, взорованих на II Реденторе і С. Джорджіо Маджоре у Венеції, а також палаци з чвертьколами-галереями і центральними віллами з куполами у Любостроні й Круликарні, виконані на взірець Вілла Ротонда під Вікензою [53]. У 1793 році архітектор Ян Хрістіан Камсетцер писав із Варшави до свого учня Фридерика Альберта Лесселя, який перебував у Римі, щоб той постарався знайти старі видання творів А. Палладіо, С. Серліо і В. Скамоцці [54]. Альбоми авторів XVIII ст. також залишаються популярними, про що свідчить поширення книжок Піранесі. У той час уважно вивчали теоретичну працю Франческо Мілізіо «Principi d'architettura civile» (1781).

У період Просвітництва важливу роль у Польщі відіграли англійські видання, що мали великий вплив на авангардний нурт, завдяки популяризації нововідкритої грецької архітектури (Р. Вуд, Дж. Стюарт, Н. Ріветт), на екзотичний англійсько-китайський нурт (В. Чамберс), а також на неоготичний (Г. Хоум, В. Чамберс) [55].

На мистецтво садівництва значно вплинуло багатотомне видання німецького теоретика Хрістіана Гіршфельда, яке містило опис садів у Варшаві та на околицях, пера Шимона Богуміла Зуга [56].

Неабияку роль у популяризації питань архітектури відіграли польські трактати. Європейський рівень демонстрували трактати про мілітарну архітектуру Адама Фрейтага (Лейда, 1631), а також Юзефа Нароновича-Наронського (рукопис 1659 року) [57]. Практичні будівельні рекомендації польський читач знаходив у публікаціях: Луки Опалінського (1659), Якуба Казимежа Гаура (1679) чи Пьотра Світковського (1782). Теоретичні розробки (передовсім про закони архітектури) започаткував у першому академічному підручнику ксьондз Бартоломій Натанел Вонсовський (1678) [58], а продовжили їх інші професори єзуїтських колегій: Войцех Тильковський (1681),

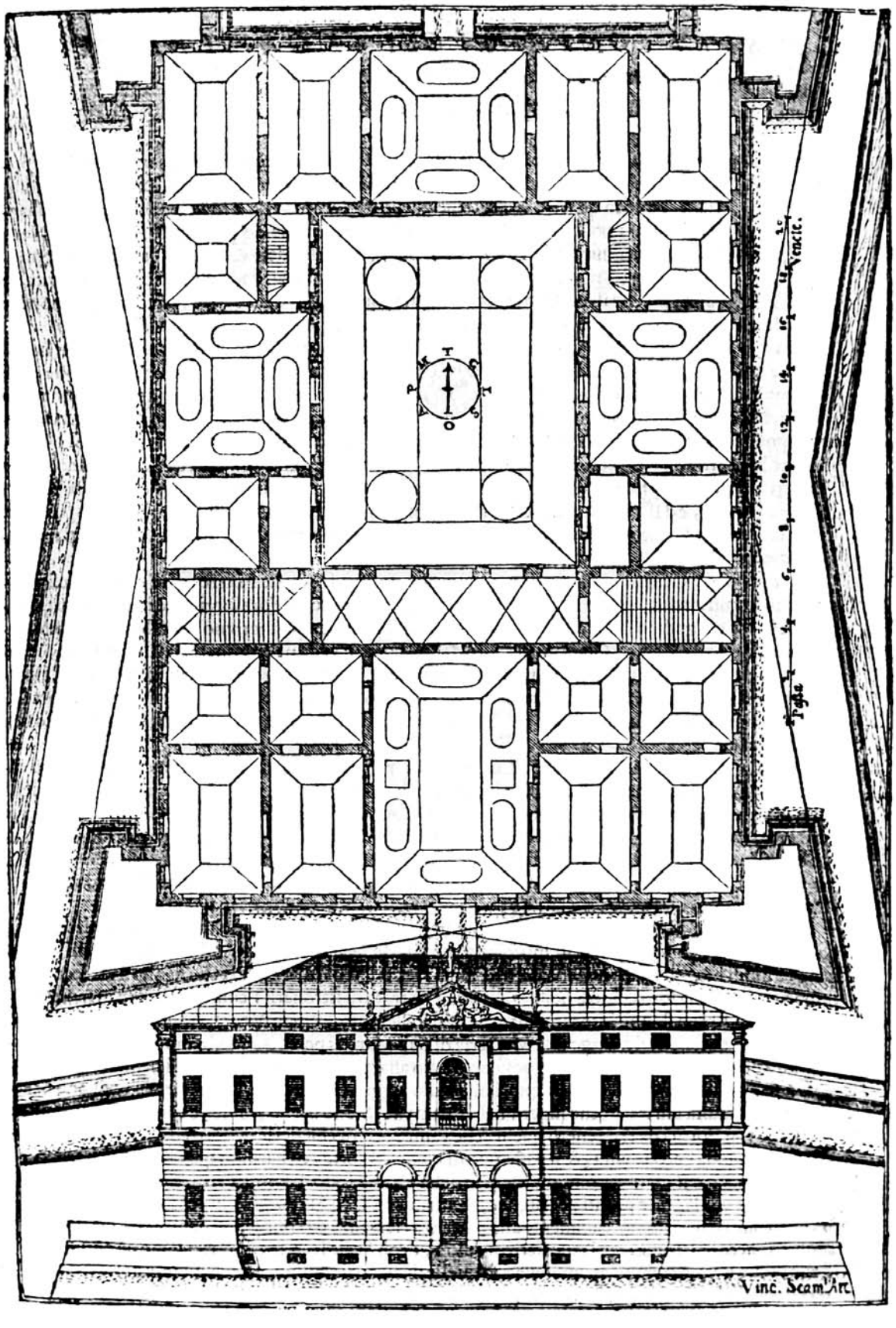

Проект палацу для Кшиштофа Збарського у Збаражі в трактаті Вінцензо Скамоцці «L'idea della architettura universale» (Венеція, 1615, с. 253)

Войцех Бистшоновський (1743), Фаустин Гродзицький (1749), Юзеф Рогалінський (1764), а пізніше – Вацлав Сєраковський (1796–1797) [59]. Високу оцінку в історії польської науки здобула праця ксьондза, єзуїта Станіслава Сольського – «Архітектор польський» (книга I, 1690), в якій репрезентовано глибоко ерудовану лекцію з будівельної механіки. Друга книга «Польського архітектора», присвячена цивільній архітектурі, залишилася в рукописі і, на жаль, не збереглася [60]. Було знищено також багато інших трактатів, залишених у рукописному вигляді: Александра Венцлавського, Казимежа Камєнського, Вавжинця Гуцевича, котрі напевно принципово змінили б наші уявлення про скромний доробок польської архітектурної думки [61].

Поляки читали закордонні трактати в оригіналі, однак, минуло багато часу, перш ніж почали робити з них переклади. Багаті, освічені магнати чи духовні особи, а також архітектори, які здобували освіту за кордоном, володіли іноземними мовами, натомість цехові муляри мусили задовольнятися лише сприйняттям ілюстративного матеріалу. Перші спроби перекладів походять із XVII ст. Трактат Вігнолі був перекладений польською мовою в середині XVII ст. [62]. У фондах Оссолінею зберігся рукопис перекладу трактату Вігнолі з італійської на польську мову від 1738 року. Трактат Вігнолі дочекався публікації лише в 1791 році в перекладі Юзефа Рогалінського (з ілюстраціями Якуба Гемпеля) [63].

На перший переклад Вітрувія довелося почекати ще півстоліття. Його здійснив граф Едвард Рачинський, який також видав у польсько-латинській версії твір за власні кошти у Вроцлаві 1841 року. Е. Рачинський написав для видання вступ на кільканадцять сторінок, який можемо, очевидно, вважати вдалим початком польських досліджень з історії теорії архітектури.

[1] лат. з примітивного мистецтва до вільного мистецтва.

[2] лат. «Про будівельну справу».

[3] лат. «Про архітектуру десять книг».

[4] Gębarowicz M. Witruwiusz w Polsce w XV w. // Prace Komisji Historii Sztuki.– 1946. – VIII. – Zesz. 2. – S. 248–250; Kowalczyk J. Vitruvio in Polonia dal XV al. XVII secolo // Polonia – Italia. Relazioni artistiche dal Medioevo al. XVIII secolo / Red. B. Biliński. – Wrocław, 1979. – S. 59–68.

[5] *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio a sztuka. O roli włoskich traktatów architektonicznych w dobie nowożytnej. – Wrocław, 1973. – S. 36–46.

[6] *Pawiński A*. Młode lata Zygmunta Starego. – Warszawa, 1893. – S. 252.

[7] *Kramperowa M., Maisel W*. Księgpzbiory mieszczan poznańskich z drugiej połowy XVI w. // Studia i materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza. – Poznań, 1960. – T. 6. – Zesz. 1. – S. 264.

[8] *Kowalczyk J*. Sebastiano Serlio... – S. 266.

[9] *Hartleb K*. Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium do dziejów kultury królewskiego dworu. – Lwów, 1928. – S. 116.

[10] Katalog książek Biblioteki [...] króla Jana III spisany w 1689 roku, wydał T. Lubomirski. – Kraków, 1879.

[11] *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio... – S. 243.

[12] *Schuster K.* Biblioteka Łukasza Opalińskiego marszałka nadwornego koronnego (1612– 1662). – Wrocław, 1971; Krótka nauka budownicza dworów, pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego. Opracował A. Miłobędzki. – Wrocław, 1957.

[13] *Pełczyńska M., Sajkowski A.* Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza 1641–1653. – Wrocław, 1957. – S. 61.

[14] Згідно з каталогом бібліотеки Рафала Лещинського від 1642 р. (Бібліотека Оссолінських у Вроцлаві, sygn. R. 2597).

[15] *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio... – S. 244.

[16] *Kowalczyk J.* W kręgu kultury dworu Jana Zamoyskiego. – Lublin, 1980. – S. 13–15.

[17] *Długosz J.* Mecenat i dwór S. Lubomirskiego. – Wrocław, 1972.

[18] *Rudnicka J.* Biblioteka Wilanowska. – Warszawa, 1967.

[19] *Chrzanowski T.* Uwagi o intelektualiście-kolekcjonerze w Polsce na przełomie renesansu i baroku // Mecenas–kolekcjoner–odbiorca. – Warszawa, 1984. – S. 128–145.

[20] *Kowalczyk J.* Jak czytał Witruwiusza Wojciech Mieliński opat z Trzemeszna. Uwagi o jego księgozbiorze // Muzeum i twórca. Studia z historii sztuki i kultury ku czci prof. dr. Stanisława Lorentza. – Warszawa, 1969. – S. 357–363.

[21] *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio... – S. 247.

[22] Egzemplarz traktatu P. Cataneo z wpisami właścicieli w bibliotece Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. – Sygn. 10546.

[23] *Mossakowski S*. Księgozbiór architekta Tylmana z Gameren // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – 1961. – XI. – S. 25–32.

[24] *Kowalczyk. J.* Biblioteka Jana Szymona Wolffa inżyniera księcia Janusza Wiśniowieckiego na Zbarażu //

Biuletyn Historii Sztuki.– 1961.– XXIII. – Nr 1. – S. 77–79.

[25] *Małkiewicz A.* Księgozbiór architekta Krzysztofa Mieroszewskiego (architektura cywilna – architektura wojenna – sztuka wojenna) // Folia Historiae Artium.– 1976. – XII. – S. 107–129.

[26] *Rewski Z.* Biblioteka architekta Jana de Witte i jego syna Józefa // Biuletyn Historii Sztuki. – 1949. – XI. – Nr 1–2. – S. 160–165.

[27] *Krynicka M.* M. Wierzbicki. Octaviano Mancini architekt w służbie Piotra Mohyły // Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie.– Kraków, 1859. – T.5. – S. 22–38.

[28] *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio... – S. 240.

[29] *Kowalczyk J.* Biblioteka Jana Szymona Wolffa... – S.78.

[30] *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio... – S. 240.

[31] Napisy na egzemplarzu Extraordinario libro di architettura S. Serlia (wyd. Wenecja z 1557 r.) w Bibliotece Uniwersytetu Lwowskiego. – Sygn. 14938/IV. Книжка належала у 1660 р. поетові Мацею Казимежу Третеру зі Львова. Див.: *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio... – S. 147.

[32] Див. покликання 5.

[33] *Kowalczyk J.* Fasada ratusza poznańskiego. Recepcja form z traktatu Serlia i antyczny program // Rocznik Historii Sztuki.– 1970. – VIII. – S. 149–161.

[34] *Kowalczyk J.* Andrea Pozzo a późny barok w Plsce. – Cz. I. Traktat i ołtarze // Biuletyn Historii Sztuki.– 1975. – XXXVII. – Nr 2. – S. 172–173. – Il. 14–15.

[35] *Majewski K.* Dekoracja fasad kamienic Mikołaja i Krzysztofa Przybyłów w Kazimierzu Dolnym // Studia i Materiały Lubelskie. – 1963. – 2. – S. 75.

[36] *Kowalczyk J.* Kolegiata w Zamościu. – Warszawa, 1968. – S. 160 – 161, 171–173.

[37] *Mossakowski S.* Tylman z Gameren architekt polskiego baroku. – Wrocław, 1973. – S. 62 – 65.

[38] *Kowalczyk J.* Włoskie traktaty architektoniczne jako źródło majstersztyków krakowskich // Biuletyn Historii Sztuki. – 1968. – XXX. – Nr 2. – S. 179–190.

[39] *Kowalczyk J.* Nauczanie architektury w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie nowożytnym // Studia z historii architektury i urbanistyki poświącone Profesorowi Józefowi Tomaszowi Frazikowi. – Kraków, 1999. – S. 141–152.

[40] *Vautrin H.* L'observateur en Pologne. – Paris, 1807. – S. 109–110; *Rewski Z.* Majstersztyki krakowskiego cechu murarzy i kamieniarzy XVI–XIX wieku. – Wrocław, 1954. – S. 33.

[41] Розшуки в польських бібліотеках я здійснював у 1969–1971 роках у зв'язку з підготовкою дисертації про трактат Себастьяна Серліо.

[42] *Woźniak M.* Uwagi o recepcji manierystycznych wzorników niderlandskich w Gdańsku i Prusach Królewskich // Niderlandyzm w sztuce polskiej. – Warszawa, 1995. – S. 225–248.

[43] *Kowalczyk J.* Vincenzo Scamzziego związki z Polską // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – 1998. – XLIII. – Zesz. 1–2. – S. 145–157.

[44] Див. посилання 24.

[45] Див. посилання 23.

[46] *Rewski Z.* Działalność architektoniczna warszawkich Fontanów // Biuletyn Historii Sztuki i Kultury. – 1933/1934. – II. – Nr 4. – S. 273.

[47] *Kowalczyk J.* Traktat o ogrodach Tomasza Zamoyskiego z około 1750 roku // Biuletyn Historii Sztuki. – 2001. – LXIII, – Nr 1–4. – S. 178–186.

[48] *Kowalczyk J.* Les modéles français dans l'art polonais a l'époque du rococo // Polish Art. Studies. – 1992. – XIV. – S. 45–58.

[49] *Lorentz. S.* Projects pour la Plogne de J. A. Meissonier // Biuletyn Historii Sztuki. – 1958. – XX. – Nr 2. – S. 186–198.

[50] *Kowalczyk J.* Guarino Guarini a późnobarokowa architektura w Polsce i na Litwie // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – 1997. – XLII. – Nr 3. – S. 179–201.

[51] Див. посилання 34, а також J. Kowalczyk. Andrea Pozzo a późny barok w Polsce. – Cz. II. – Freski sklepienne // "Biuletyn Historii Sztuki". – XXXVII, 1975. – Nr 4. – S. 335–350.

[52] *Jaroszewski T. S.* Architektura doby Oświecenia w Polsce. – Wrocław, 1971. – S. 155–185.

[53] Ibid. – S. 34–35, 88–115.

[54] *Rottermund A.* Fryderyk Albert Lessel, materiały do życia i twórczości // Biuletyn Historii Sztuki. – 1966. – XXVIII. – Nr 2. – S. 219.

[55] *Jaroszewski T. S.* Architektura doby Oświecenia w Polsce. – Wrocław, 1971. – S. 158–160.

[56] *Kwiatkowski M.* Szymon Bogumił Zug architekt polskiego Oświecenia. – Warszawa, 1971. – S. 244.

[57] *Naronowicz-Naroński J.* Budownictwo wojenne. – Warszawa, 1957. Opracowanie i wstęp J. Nowakowa.

[58] *Baranowski J.* Bartłomiej Nataniel Wąsowski teoretyk i architekt XVII w. – Wrocław, 1975.

[59] *Małkiewicz A.* Teoria architektury w nowożytnym piśmiennictwie polskim // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki. – Warszawa; Kraków, 1976. – Zesz. 13. – S. 14–28.

[60] *Solski J.* Architekt polski / Opracowanie i wstęp J. Burszta i Cz. Łuczak. – Wrocław, 1959.

[61] *Małkiewicz A.* Teoria architektury w nowożytnym piśmiennictwie polskim // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki. – Warszawa; Kraków, 1976. – Zesz. 13. – S. 20–22.

[62] *Kowalczyk J.* Recepcja traktatu Vignoli w Polsce w XVI i XVII wieku // Praxis atque Theoria. – Kraków, 2006. – S. 189–202.

[63] *Małkiewicz A.* Teoria architektury w nowożytnym piśmiennictwie polskim // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki. – Warszawa; Kraków, 1976. – Zesz. 13. – S. 24.

SUMMARY

The treatise of ancient Vitruvius was known in Poland at least starting from the mid-15th century. In modern times it was Italian architectural treatises that were popular – they combined theoretical deliberations with graphic patterns. The following treatises were the most popular: by Sebastian Serlio (in 7 books, published in 1537–1575), Vignola (1562), Palladio (1570).

In the 17th century it was Vincenzo Scamozzi's L'idea della architettura universale (1615) that was widely read; the author included the design of a fortified palace for Zbaraż in Volhynia commissioned by Krzysztof Zbaraski. During the Baroque an important role was played by Italian treatises: by Guarino Guarini (1686, 1737) and Andrea Pozzo (1693, 1700).

In the 18th century Italian books had to rival French and German Musterbücher and treatises. The patterns were used by architects and builders for the designs of palaces, churches, portals, and tomb monuments. Books on architecture were to be found in the libraries of monarchs, magnates, higher clergy, rich nobility, and even the town patriciate.